

Szécsényi András

KOZMA MIKLÓS ÉS A MUNKASZOLGÁLAT

Bevezetés

A hazai diplomácia-történet és a honi ifjúsági-mozgalom történetjének metszéspontján álló kevésbé ismert epizódról, a címszereplő politikus 1936. decemberi berlini útjáról szól ez a tanulmány, amelynek apropóján ismertetjük a hazai munkaszolgálat kiépülésében betöltött szerepét.

Leveldi Kozma Miklós belügyminiszter Gömbös Gyula miniszterelnök korai hívei közé tartozott, azon fajvédő csoportosulás oszlopos tagja volt, akit a későbbi miniszterelnök leghívebb tanácsadói közé számítottak. Ugyancsak szegedi időszakában Kozma ugyanakkor a kormánypártból gróf Bethlen Istvánnal és annak konzervatív-liberális köreivel is jó viszonyt ápolt. Összefoglalóan nem túlzó az a történelmi megállapítás, hogy Kozma Miklós – különösen 1932 után – kulcsfigurája volt a Horthy-korszaknak.¹

Nem keltett tehát meglepetést, hogy a Nemzeti Egység Pártja (NEP) egyik informális vezetőjeként az 1932 októberében felállt Gömbös-kabinetben Kozma belügyminiszteri tárcát kapott, miközben az MTI vezérigazgatói- és a Magyar Rádió elnöki pozícióit – amelyek révén valódi társadalmi ismertséget szerzett – is megtartotta. Kozma Miklós azonban legalább egy területen nem illeszkedett a korabeli konzervatív-liberális politikai elitbe: az 1930-as évek elejétől aktív támogatója volt a Turul Szövetség azon tervének, hogy Magyarországon is vezessék

¹ *Ormos Mária*: Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós. Pokoljárás médiában és politikában. I–II. Bp. 2000.

be az egyetemi és főiskolai önkéntes munkaszolgálat rendszerét.² A fajvédő alapállású Turul – amely épp ezekben az években töredezett szét ideológiai és a tagság körében megfigyelhető életkorbeli anomáliák miatt³ – tervét patrónusa, az 1932 őszén miniszterelnöki bársonyszékbe került Gömbös Gyula karolta fel.⁴

Egyetemi és főiskolai önkéntes munkaszolgálat Európában és Magyarországon a két világháború között

Az egyetemi munkaszolgálat nem magyar találmány, hanem már az első világháború alatt európai gyökerekkel rendelkezett, de a háború után lett közismert intézménnyé. Lényege, hogy a növekvő munkanélküliek számára az ifjúság egyes csoportjai olyan önszerveződő akciókat indítottak, amelyek segítségével az állásukat veszített polgárok jövedelemhez jutnak, mégpedig úgy, hogy közben nem vontak el munkalehetőséget a felvevőpiacról sem. A diákok munkatáborokban dolgoztak, jellemzően vidéken, ahol a helyi közösség számára hasznos útépitési, útjavítási munkálatokban vettek részt. A szisztéma a háborút követő másfél évtizedben Európa-szerte elterjedt, legerősebb gyökerekkel azonban Svájcban, Németországban, Bulgáriában és Olaszországban rendelkezett. Az egyetemista és főiskolás diákok jellemzően a nyári szünetben önkéntesen vállalták a néhány hetes fizikai munkát, amiért cserébe az önkormányzatoktól ellátást, munkaeszközöket, néhol szerény zsebpénzt is kaptak. Az évek elteltével a legtöbb államban kiépült az egyetemi/diák

² Szécsényi András: A Turul Szövetség és az egyetemi munkaszolgálat kezdetei Magyarországon 1935–1936. In: Magyar egyetemi és főiskolai egyesületek a 20. században. Szerk. Ujváry Gábor. Székesfehérvár 2014. (megjelenés alatt)

³ Szécsényi András: A Turul Szövetség kettészakadása 1943-ban. Adalékok a Horthy-kor második felének ifjúsági-értelmiségi törésvonalainak megértéséhez. Múltunk 24. (2013: 1. sz.) 65–100. és Szécsényi András – Kerepeszki Róbert: „Ellenzék” a Turulban. Századok 145. (2012) 171–204.

⁴ A Turul Szövetség és az egyetemi munkaszolgálat Magyarországon, i. m.

munkaszolgálat professzionális rendszere.⁵ Ennek folyamánya volt, hogy Bulgáriában, majd pedig Németországban jogszabályozással kötelezővé tették.

Magyar szempontból a német példa volt elsősorban mérvadó. A németországi munkaszolgálatot éppen a bolgár munkaszolgálat inspirálta, de a korabeli szakirodalom ezt is 19. századi gyökerekre vezette vissza, létesítésének döntő oka pedig az óriási munkanélküliség felszívása volt. Működtetésének jellege azonban az ifjúsági mozgalomból eredt.⁶ A kezdeményezésekkel szemben a német kabinetek sokáig elutasítóak voltak, végül a Brüning-kormány 1920-ban megalapította a *Freiwilliger Arbeitsdienst* (FAD) intézményét, amelynek táboraiban már 1922-ig is mintegy 200 000 fiatal, munkanélküli önkéntes dolgozott.⁷

A nemzetiszocialista törekvések nagy szerepet szántak a munkaszolgálatnak, Nagy-Britannia és Franciaország azonban megtiltotta a bevezetését. Csupán 1935-ben sikerült elérni, hogy minden 18 és 25 év közötti férfi és nő a FAD-ot felváltó állami munkatáborokban kötelezően (*Reichsarbeitsdienst* – RAD) 6 hónapon át fizikai munkát dolgozzon.⁸ A náci diákmunkatáborok csakhamar militarista jelleget öltöttek, ahol a közmunkavégzésen túl a besorozottak kiemelt katonai és ideológiai kiképzést is kaptak.⁹ Érdekséggéppen megemlíjtjük, hogy az USA-ban a roosevelti

⁵ Arbeitsdienst in 13 Staaten. Probleme-Lösungen. Herausgeber Schweiz. Zentralstelle für Freiwilligen Arbeitsdienst International Student Service. [sz. n.], Zürich-Leipzig. [1937.]; *Kenneth Holland*: Youth in European Labor Camps. Washington 1939.

⁶ *Helmuth Croon*: Jugendbewegung und Arbeitsdienst. Jahrbuch des Archivs der deutschen Jugendbewegung 5. 1973. 66–84.

⁷ Összefoglalóan ajánljuk a FAD működéséhez: *Peter Dudek*: Erziehung durch Arbeit. Arbeiterlagerbewegung und Freiwilliger Arbeitsdienst 1920–1935. Opladen 1988. és *Wolfgang Benz*: Vom Freiwilligen Arbeitsdienst zur Arbeitsdienstpflicht. Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte 15. (1968. 4. sz.) 317–346. http://www.ifz-muenchen.de/heftarchiv/1968_4.pdf (2013. november 1.)

⁸ Kidolgozásában kulcsszerepe volt Konstantin Hierl nyugalmazott tábornoknak, a RAD későbbi vezetőjének. *Henning Köhler*: Arbeitsdienst in Deutschland. Pläne und Verwirklichungsformen bis zur Einführung der Arbeitsdienstpflicht im Jahre 1935. (Schriften zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte, 10). Berlin 1967. és *Wolfram Mallebrein*: Konstantin Hierl. Schöpfer und Gestalter des Reichsarbeitsdienstes. Hannover 1971. Magyar recepciójára lásd pl. *Kerekes Sándor*: A németbirodalmi munkaszolgálat. Bp. 1938.

⁹ A téma hatalmas német szakirodalmából összefoglalóan ajánljuk a RAD működéséhez: *Kiran Klaus Patel*: „Soldaten der Arbeit“. Arbeitsdienste in Deutschland und den USA, 1933–1945. (Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft, vol. 157.). Göttingen 2003. Angol nyelvű megjelenése: *Soldiers of*

New Deal-hoz kötődő, 1933-ban alapított *Civilian Conservative Corps* részben a FAD mintájára alakult és működött 1941-ig évi 2–300 000 munkanélküli számára. (A svéd nők 1938 és 1944 között működtetett állami munkaszolgálatát viszont egyértelműen a náci minta másolása jellemezte).¹⁰

Hazánkban a munkaszolgálatot – említettük – a fajvédő Turul Szövetség honosította meg elsőként 1935 nyarán, több éves sikertelen próbálkozást követően, de érdemes megjegyezni, hogy vele párhuzamosan – az 1930-as évek közepén, a virágkorát élő falukutatás irányából – egyéb kezdeményezések is voltak. A sárospataki Református Főiskola és a műegyetemi Hungária Magyar Technikusok Egyesülete 1935–1936-ban (Sárospatakon), illetve 1937-ben (Szigligeten) szintén kísérletezett egy-egy, hasonló jellegű munkatábor felállításával, de a Keresztény Ifjúsági Egylet is próbálkozott némileg megegyező célú és tartalmú munkatábor létesítésével utcagyerekek számára.¹¹ Sőt, a mondottak hatására önkéntes munkaszolgálatokkal kapcsolatos lokális szintű magánkezdeményezéssel is találkozunk.¹² A Turul Szövetség közülük csupán a sárospatakiak működését kísérte

Labor: Labor Service in Nazi Germany and New Deal America, 1933–1945. (Publications of the German Historical Institute). New York 2005. és *Kiran Klaus Patel: Die „Volkserziehungsschule“. Der Arbeitsdienst für Männer und Frauen. In: Erziehungsverhältnisse im Nationalsozialismus.* eds. Klaus-Peter Horn-Jörg Link. Bad Heilbrunn 2011. 187–203.

¹⁰ *Norbert Götz – Kiran Klaus Patel: Facing the Fascist Model. Discourse and the Construction of Labour Service in the USA and Sweden in the 1930s and 1940s. Journal of Contemporary History* 40 (2006: 1. sz.) 57–73.; *Uő: Learning from the Enemy? The Civilian Conservation Corps in a Transnational Perspective. Transatlantica. Revue d'Études Américaines* 2006/6. (<http://transatlantica.revues.org/document785.html>); *Uő: The Power of Perception. The Impact of Nazi Social Policy on the New Deal. In: Americanization-Globalization-Education,* eds. Gerhard Bach – Sabina Bröck – Ulf Schulenberg. Heidelberg 2003. 97–112.

¹¹ L. *Bartha Ákos: Magyarország első Nemzeti Munkatábora – a sárospataki diákok útépítése. Sárospataki Füzetek* (2010: 4. sz.) 59–81. A tanulmány a szerző kitűnő könyvének egyik fejezeteként is napvilágot látott: *Bartha Ákos: Falukutatás és társadalmi önismeret. A Sárospataki Református Kollégium faluszemináriumának (1931–1951) történeti kontextusai.* Sárospatak 2013. 112–132. A Turul közvetlen hatására, de tőle merőben függetlenül 1936-ban pedig debreceni és nagykanizsai kezdeményezések is ismertek. Az első magyar munkásszázad mérlege. *Új Nemzedék* 1936. május 28. 5. és Utcagyerek-munkatábor Debrecenben; *Új Nemzedék* 1936. július 30. 7. Táboroznak az utcagyerekek [sic!]. Helyszíni tudósítás a debreceni KIE bokorhegyi munkatáborából. *Magyar Ifjúság* 1936. szeptember hó. 6.

¹² Megalakult az első somogyi munkatábor Csurgón. *Új Somogy* 1937. július 6. 2. Longauer csurgói hittanár megszervezte meg az ország első diák-munkatáborát. *Zalai Hírlap* 1937. július 9. 2.

figyelemmel – a sárospataki táborvezetés felkérése ellenére mégsem vett részt megfigyelőként – és üdvözölte azt.¹³ A német sajtófigyelés a két munkatábort ugyancsak összekapcsolni igyekezett.¹⁴ Meg kell jegyeznünk, hogy a szisztéma és működése az egykorú széleskörű pozitív hangok, és a kormányok támogató magatartása dacára a szélsőjobboldal egyes köreiből és a népiek balszárnyától egyaránt komoly bírálatban részesült.

A Turul Szövetség ugyanis az 1930-as évek első felében megtermékenyült a népi írók gondolataival (továbbá tagegyesületi szinten a marxista és nyilas eszmékkel, és ezáltal bomlása megindult), felkarolta a magyar nemzet megtartó erejének vallott parasztság védelmét.¹⁵ A – hangsúlyozottan magyar, tehát nem zsidó vagy német! – paraszt- és népvédelem hathatós eszközének a munkaszolgálatot ítélte Végváry József, a bajtársi szövetség fővezére,¹⁶ továbbá számos kerületi vezető és patrónus. Gömbös Gyula miniszterelnök és kormányából különösen Kozma Miklós belügyminiszter karolta fel tevékenységüket.¹⁷ Igazi motorjának azonban az ultrafajvédő tarnói Kostyál László tekinthető, akinek elképzelései meghatározták a férfitáborokat. Az ő szeme előtt a náci militáris és erősen ideológiai célú diákmunkatáborok lebegtek a honvédelmi előkészítés jegyében. Végül cél volt a városi, középosztálybeli értelmiségi ifjaknak a mezőgazdasági népesség megismerése, valós problémáik iránt érzékennyé tétele. A kezdeményezést a kormányzati összefogással párosuló tettek követték, s a Turul Szövetség 1935 júliusában a Maros menti csigai gátak újjáépítésével megnyitotta ez első tábort. A

¹³ Kostyál László levele, 1935. június 22. Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Adattár (a továbbiakban SRKTGYA), Faluszemináriumi iratok Kt. 3193. Kapott levelek, 1935.

¹⁴ *Árpád Török*: Freiwillige Arbeitsdiens in Ungarn. Arbeit und Wehr, 1936. október 18. [sz. n.] SRKTGYA, Faluszemináriumi iratok Kt. 3204. Újságcikkek, folyóiratok.

¹⁵ *Kerepeszki Róbert*: A Turul Szövetség 1919–1945. Máriabesnyő 2012. és *Szécsényi András*: Népvédelmi propaganda a Turul Szövetségben. Archivnet 2012. február.

http://www.archivnet.hu/hetkoznepok/nepvedelmi_propaganda_a_turul_szovetsegben.html

¹⁶ *Szécsényi András*: Végváry József pályája: a Turul Szövetségtől az ÁVH-ig. Múltunk 22. (2011: 3. sz.) 13–20.

¹⁷ Lásd később!

Turul Szövetség munkatáborai megrendezéséhez néhány száz pengős pluszjuttatást kapott Hóman Bálint minisztériumától.¹⁸

Anélkül, hogy tovább részleteznénk a hazai egyetemi munkaszolgálat mibenlétét, a táboréletet,¹⁹ összefoglalóan annyit érdemes megállapítanunk, hogy 1935 és 1939 között 40 munkatáborról van tudomásunk, 1942-ig ez a szám pedig 80 fölé rúgott (források hiányában a későbbiekben csak becsülni lehet, hogy a megszűnésig jócskán felülmúlta a 120-at).²⁰ A nyaranta, az ország területén szétszórva létező, 1–2 hónapig működő munkatáborok 1937 tavaszáig a Turul Szövetség – 1931 óta fennálló – Munkatábor Bizottsága szervezésében működtek. Ekkortól a sikereken felbuzdulva állami irányítás alá került a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium fennhatósága alatt. Az általa szervezett, a Turul táborait céljaiban és tartalmában is kopírozó Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Önkéntes Munkatáborra, 1938 tavaszától – az évek során több VKM-rendelettel szabályozott – Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Önkéntes Munkaszolgálata (EÖM) 1944 tavaszáig működött a Magyar Királyság területén.²¹ Az EÖM történetének mégoly vázlatos ismertetése is szétfeszítené e tanulmány kereteit.

¹⁸ ELTE Levéltára, Állam- és Jogtudományi Kar Dékáni Hivatala, 7/c., TSZ kérelme a munkatáborok ügyében, 3980/1935–36

¹⁹ Szécsényi András: Az egyetemi munkaszolgálattal táborélete. *Katonaújság* 3 (2012: 3. sz.) 6–13. és Szécsényi András: „Áldásos munkát!” Egyetemisták és főiskolások női munkaszolgálata. *Katonaújság* 3 (2012: 2. sz.), 38–46.

²⁰ Férfi és női munkatáborok tartózkodási helyei. *Kolozsvári Estilap*, 1942. július 20. 3. Továbbá: Szécsényi András: Egyetemi és főiskolai munkatáborok Magyarországon 1935–1939. In: *Visszatekintés a 19–20. századra*. Főszerk. Erdődy Gábor. Bp. 2011.; Szécsényi András: Egyetemi munkaszolgálat Magyarországon a Horthy-korszakban. *Történeti Muzeológiai Szemle* 11. (2011). 53–72.

²¹ 1937. évi 4.400. VKM sz. rendelet; 1938. évi 2. 500. VKM eln. sz. rendelet; 1939: II. tc. a honvédelemről; 1939. évi 3.100. VKM sz. rendelet; 1944. évi 8.830. VKM sz. rendelet.

Kozma Miklós és a munkatáborok

A fentiekben már utaltunk Kozma szerepére a Turul-munkaszolgálat kapcsán. A belügyminiszter nemcsak Gömbös iránti lojalitásból, hanem – minden jel arra mutat – valódi elkötelezettségből állt ki a diákmunkatáborok mellett. Kozma Miklós életrajzírója, Ormos Mária nem tulajdonított gyakorlatilag semmilyen jelentőséget annak, hogy az általa meglehetősen pozitív színben feltüntetett főhőse ennek révén a nemzetiszocialista törekvések egyik alapszisztémáját idealizálta. Ez ugyan még nem jelenik meg abban, hogy fiát, Dénest 1932 nyarán németországi munkatáborba vitette (s az eseményről Kozma beszámolt Gömbös Gyulának is),²² de abban már igen, hogy 1936-ban már egy RAD-táborba küldte. Utóbbi kapcsán Kozma Dénes kissé gúnyos hangvételben nyilatkozott Potsdamból a *Hitlerjugend* és a német munkaszolgálat náci szelleméről, ugyanakkor elismerően a tábori munkáról és a militarizmusról, amihez sóhajtván tette hozzá: „Sajnos, amit jó lett volna látni – egy koncentrációs tábort – nem lehet, de még németeknek sem. Azt kérdezték akkor, mikor ezt kérdeztem, hogy szadista vagyok-e? Szerintem és mások szerint is, akikkel beszéltem, még egy nagy reakciónak [sic!] kell jönni és legfőljebb 3 évig maradnak még ezek az állapotok.”²³

Kozma Miklós belügyminiszter dédelgetett tervéről, a náci mintájú kötelező munkatáboroknak a Duna-medencében történő létesítéséről, burkoltan beszélt politikai körökben, amint az sem volt titok, hogy Kozma a Turul-munkatáborok lelkes támogatójaként a Turul-fővezér, Végváry Józseffel kiváló nexusban állt.²⁴ Nem volt tehát véletlen, hogy amikor a magyar belügyi tárcavezető 1936 augusztusában hivatalos úton a német fővárosban tartózkodott (az olimpiai játékokat tekintette meg), megkereste Wilhelm Frick belügyminiszter adjutánsa, aki nyomban össze is hozott egy privát találkozót a két tárcavezető között. Az eszmecsereéről – legalábbis

²² Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL), Belügyminisztérium – Kozma Miklós iratai (K 429) 16. csomó, 3. tétel. Levelezés a Kormányzósággal 1932. 21–22.

²³ A levél egyes részletét idézi: Ormos M.: Kozma Miklós i. m. 130.

²⁴ Szécsényi A.: Végváry József i. m. 16. és Kerepeszki R.: A Turul Szövetség i. m. 220–225.

Magyarországon – nem maradt fent irat, s úgy tűnik, maga Kozma sem verte nagydobra, amint azt sem, hogy megállapodtak: Kozma Miklóst és feleségét Frick decemberben saját rezidenciáján látja majd vendégül. A találkozó célja természetesen nem csupán a személyes szimpátián nyugvó találkozás volt a náci vezetővel: sokkal inkább a RAD-táborok testközelből való bemutatása, német részről pedig nyomásgyakorlás annak érdekében, hogy a magyarországi pángermán mozgalom kibontakozását ne akadályozzák.

Megjegyezzük, hogy Kozma általánosságban véve is szinte rajongott a németekért, csodálta nemzetalkotó erejüket, az általa tevékenynek és határozottnak látott nemzetkarakterüket. „A német a világ legkönnyebben kezelhető népe. [...] Még logikájában is a »miért igent« v.[agy] legalábbis a »miért mégis igent« keresi. Hisz és elhisz, mert akar hinni és vezetőit buzgalommal idealizálja.” –írta 1939-ben papírra vetett feljegyzéseiben.²⁵ Ezzel szemben szerinte – amint szintén nemegyszer nyilatkozott, így például 1938 májusában, az MTI vezetői értekezletén –

„Magyarországon az emberek többsége a »miért nem« előjellel van ellátva. Remekül meg tudja magyarázni mindenben – politikában, társadalmi és egyéb kérdésekben – hogy »miért nem«. Ennek a felfogásnak az oka részben konzervativizmus, részben tunyaság. Erre az álláspontra helyezkedve nem kell gondolkodnunk, nem kell felelősséget vállalnunk és nem lehet hibát elkövetnünk, ami igen kényelmes. Azonban a »miért nem« végeredményben a megálláshoz, a halálhoz vezet.”²⁶

Kozma egyébként belügyminiszterként különös helyzetben volt, s ez elképzeléseiben 1935-re kapkodáshoz, zavarhoz vezetett. Ormos Mária találó megfogalmazása szerint „kétlelkűvé” vált. Egyrészt alkotmányos alapon szemben

²⁵ MNL OL, K 429 45. csomó, 1–3. tétel. Kézzel írott napló: magánjellegű feljegyzések 1932–1941. 16.

²⁶ MNL OL, K 429 Mikrofilm-dobozszám: 3933. Adatgyűjtemény 1936–1940. 125.

állt a diktatórikus törekvésekkel, de ezt mégsem bírálhatta nyíltan. A nemzetiszocialista Németország és még inkább a fasiszta Olaszország számos társadalmi és gazdasági eredményét ugyanakkor őszintén csodálta.²⁷ A NEP szélsőjobboldali köreivel (Bárczay Ferencsel, Bánsághy-Velcsov Györggyel s főként Marton Bélával) pártján belül állandó harcot vívott, azok több ízben le is akarták mondatni.²⁸ Kozma ugyanis túlságosan radikálisnak ítélte meg a gömbösi központosítást s a Nemzeti Munkaközpont hatalmát. Tárcavezetőként – részben a népiek, részben a Turul Szövetség reformellenzékének hatására – maga is demokratikus gondolatokról tett tanúbizonyságot: a vidék szociális reformlépései, közegészségügyének fejlesztése, a közigazgatásnak a szociális hálóval való összehangolása felé tett lépéseket.²⁹ 1935–1936-ban vidéki körutakat tett, hogy első kézből értesüljön a falusi lakosság problémáiról. Két szakértő államtitkára, Johan Béla és Tomcsányi Kálmán segítségével számos idevágó jogszabályt, így a közegészségügyi törvényt hozatta tető alá. Népvédelmi céljaihoz, az általa vallott szociális igazságosság eléréséhez azonban nemcsak a fajvédő és népi eszmékből és a virágzó faluszociográfiákból merített, hanem Németországból is, ahol a munkaszolgálatot a népvédelem kulcsterepének tartották.

Amikor december 9. és 17. között sor került a hivatalos belügyminiszteri útra, Magyarországon kisebb meglepetést keltett, hogy nemcsak a német kisebbségi kérdések kerülnek majd napirendre. Pedig Frick már novembertől aktív levelezésben állt Kozmával, s november 12-i levelében kecsgettette magyar kollégáját, hogy a munkaszolgálatot is lesz lehetősége megismerni, ahogyan azt Kozma előzetesen kérte.³⁰

²⁷ L. Ormos M.: Kozma Miklós i. m. számos fejezetét!

²⁸ Eckhardt és a Marton-csoport akciója Kozma Miklós ellen. Hétfői Napló 1936. október 12. 2. és Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata. Szerk. Perneki Mihály. Bp. 1983. 156.

²⁹ MNL OL, K 429, Mikrofilm-dobozszám: 3390. Adatgyűjtemény 1934–1936. 230–255. L. Kozma Miklós: Közegészségügyi feladatok az új évben. Népegészségügy 1936. január hó.

³⁰ MNL OL, K 429, Mikrofilm-dobozszám: 3931. Adatgyűjtemény 1936–1940. 125–128.

Annál is inkább különös ez, hiszen a nem sokkal korábban hivatalba lépő Darányi-kabinetnek nem volt a munkaszolgálat kérdésében hivatalos álláspontja, ellentétben a német-üggyel.³¹ Az új miniszterelnökkel ráadásul – aki a RAD elvi ellensége volt – Kozma Miklós egyébként sem ápolt jó viszonyt s lenézően csak „ressortminiszternek” emlegette.³²

A berlini út

Kozma tisztában volt vele, hogy a német és magyar külügyminisztérium által szokásos módon jól előkészített utazásának valódi célját nem állíthatja be fő okként, de nem is tagadhatja le. Az út célja hivatalosan, amint ez a sajtóban is megjelent, elsősorban a magyarországi német kisebbség ügyének rendezése, valamint a német népegészségügyi rendszer megismerése és csak harmadsorban a munkaszolgálat megismerése volt.³³ Mackensen budapesti német követ november 28-i jelentése is a kérdés fontosságára mutat rá: „Számomra mindenekelőtt az a fontos, hogy Kozma úr Berlint azzal a felismeréssel hagyja el, hogy magyar részről a legrövidebb időn belül

³¹ A következő megtárgyalandó kérdésekről volt szó, s ez a történeti irodalomban jól feltárt kérdés: az erőszakos névmagyarosítás elleni magyar fellépés, Franz Basch szabad szervezkedésének meghagyása és főleg a német etnikumnak nagyobb szabadságjogok megadása, az UDV (Magyarországi Németek Népművelődési Egyesülete) autonómiájának növelése, különösen az oktatás terén. A legfontosabb iratok lelőhelye: A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról, 1933–1944. Összeállította és sajtó alá rendezte Ránki György [et al.]. Bp. 1968. 167–194.

³² Hasonlóan megvetően emlegette számos alaklommal minisztertársát, Hóman Bálintot is. MNL OL, K 429, Mikrofilm-dobozszám: 3931. Adatgyűjtemény 1936–1940. 33. Kozmával ellentétben a párttárs, szintén náciellenes Zsitvay Tibor házelnök Darányit „velejéig őszinte” férfinak tartotta, akit jellemzett a „konzervatív, józan gondolkodás, amelyben ugyan semmi maradiság sem volt, de annál több irtózás minden szélsőségtől egyaránt.” Magyarország 1921–1941. Zsitvay Tibor emlékiratai. Szerk. Sipos Péter. Bp. 1999. 262–263., 280.

³³ Ormos Mária szerint az utazás fő célja az volt, hogy „valamilyen értelmes megoldásra jusson a német kisebbségek ügyében. Ő még hitte, hogy ez lehetséges.” Ormos M.: Kozma Miklós i. m. II. 457. Kozma valóban hitt benne, de a források nem igazolják, hogy kizárólag ez lett volna az utazás fő célja.

nyomatékos és átütő dolognak kell történnie ha nem akarják, hogy máskülönben a német-magyar barátság hajótörést szenvedjen.”³⁴

Az MTI-nek közvetlenül elutazása előtt adott közleményében viszont úgy fogalmazott, hogy „amikor most a meghívásnak eleget teszek, ezt az alkalmat akarom felhasználni arra, hogy a közbiztonsági intézményeken kívül a birodalom közegészségügyi és szociális intézményeit, elsősorban a birodalom munkaszolgálatának szervezetét tanulmányozzam.”³⁵

Az utazást a hazai és a német sajtó gazdagon dokumentálta.³⁶ Az újságcikkek mellett a legtöbb információt Kozma saját, a tárcájáról 1937 tavaszán történt lemondását követően papírra vetett, 89 gépelt oldalra rúgó, *Miniszteri látogatásom Berlinben, 1936. december 9-17.* című feljegyzései adják.³⁷ Ez utóbbi részletesen beszámol a német munkaszolgálat működéséről, szervezeti felépítéséről – amit területi okokból most mellőzünk, s csupán az alábbi táblázat vázlatos áttekintésére szorítkozunk. Nem foglalkozunk azzal az igen érdekes kérdéssel sem, hogy Kozma milyen kritikusan viszonyult a Gömbös és Darányi-kabinetek nemzetiségi (német kisebbségi) politikájához, s – amint fentebb említettem – milyen megállapításokat tett a hazai pángermán mozgalommal kapcsolatban, hiszen a munkaszolgálat megismerése és propagálása mellett a hazai „német-kérdés” megnyugtató rendezése volt utazásának másik célja.³⁸ A visszaemlékezésből és Kozma egyéb irataiból az sejlik

³⁴ Mackensen budapesti követ jelentése Stieve külügyminisztériumi osztályfőnöknek, 1936. november 28. A Wilhelmstrasse és Magyarország i. m. 167.

³⁵ Váratlanul kibővült Kozma Miklós belügyminiszter berlini látogatásának programja. Új Magyarország 1936. december 10. 2.

³⁶ Az utazás magyar és német sajtó-visszhangjához: MNL OL, K 429 Mikrofilm-dobozszám: 3930. Adatgyűjtemény 1934–1936. 209–240. és MOL OL, K 429 Mikrofilm-dobozszám: 3391. Adatgyűjtemény 1936–1940. egésze.

³⁷ MNL OL, K 429 Mikrofilm-dobozszám: 3931. Adatgyűjtemény 1934–1936. 55. A szöveghez 1938. június 3-án még csatolt néhány idevágó dokumentumot.

³⁸ Amikor például Frick szóvá tette, hogy a magyar csendőrök nemrég vizsgálati fogságba helyezték, és bántalmazták a Magyarországra küldött pángermán agitátorok egyik hazai istápolóját, az itteni németiség egyik vezetőjét, Mühl Henriket, Kozma önérzetesen felelt: „Nagyon is elhiszem, hogy Mühl kapott egypár rettenetes pofont, de viszont higgyék el nekem, hogy ez a pofon, mely kétségtelenül alapos volt, mert magyar csendőr adta, nem a német kisebbségi emberek szólt. Az egy rendes magyar

ki, hogy e tekintetben németbarátsága dacára nem volt hajlandó semmiféle kedvezménybe belemenni. Mellőzzük különösen Gömböshöz, továbbá Hóman Bálinthoz fűződő, fokozatosan leromló viszonyának taglalását is. Fontosabbnak ítéljük ezúttal, hogy Kozmát milyen benyomások érték a RAD-dal kapcsolatban.

Kozma Miklós programja Németországban, 1936. december³⁹

december 9.	Megérkezés, protokoll, esti fogadás Wilhelm Fricknél Sztójay Döme és Konstantin Hierl jelenlétében.
december 10.	Protokoll, fogadások (Mackensen, Hierl).
december 11. ⁴⁰	1. Látogatás és tárgyalás a Belügyminisztériumban. 2. Látogatás a RAD berlin-grunewaldi központjába. 3. Rhin/Havelluch-i (3/95. sz.) és a naueni (7/95. sz.) munkatábor megtekintése. 4. Látogatás a RAD vezetők potsdami kiképzőiskolájában Sztójay Döme, Wilhelm Frick, Konstantin Hierl, Hans Georg von Mackensen és az Arbeitsgauführer jelenlétében.
december 12.	1. Látogatás a Gestapo berlini központjában Heinrich Müller és Werner Best társaságában. 2. A berlin-charlottenburgi Rendőrmúzeum megtekintése. 3. Egyéb intézmények felkeresése. 4. Fogadás Wilhelm Frick villájában.
december 13.	Részvétel az NSDAP berlini Winterhilfe Eintopfessen-jén.
december 14.	Látogatás és fogadás Gerhard Wagner Reichsärztführernél.
december 15.	1. Látogatás a birodalmi kancellárián: találkozó Adolf Hitlerrel, Hermann Göringgel és Joseph Goebbelszel. 2. Látogatás a Collegium Hungaricumban: találkozó Alfred Rosenberg-gel.
december 16.	1. Szabadidő: autós kirándulás a Berlin környéki tavakhoz. 2. Sajtófogadás
december 17.	Hazautazás.

csendőri pofon volt, amit kap más is.” MNL OL, K 429 Mikrofilm-dobozszám: 3931. Adatgyűjtemény 1936–1940. 64.

³⁹ Programmok a berlini tartózkodás alatt. MNL OL, K 429 Mikrofilm-dobozszám: 3931. Adatgyűjtemény 1936–1940. 210–215. Továbbá: Vollert belügyminisztériumi osztályfőnök feljegyzése Frick és Kozma belügyminiszter megbeszéléséről, 1936. december 17. A Wilhelmstrasse és Magyarország i. m. 191–192.

⁴⁰ Programm für Freitag, den 11. Dezember. Arbeitsdienst. MNL OL, K 429 Mikrofilm-dobozszám: 3931. Adatgyűjtemény 1936–1940. 216–225.

Kozma Miklós és felesége, továbbá a kíséretét képező Johan Béla államtitkár és Boór Aladár miniszteri osztálytanácsos december 9-én érkezett meg a birodalmi fővárosba. Frick személyes vendégeként a náci belügyminiszter villájában helyezték el, szárnysegédként pedig rendelkezésére bocsájtottak egy SS-tisztet. Már aznap megjelent nála Konstantin Hierl, a RAD birodalmi vezetője, valamint Sztójay Döme berlini magyar követ és Wilhelm von Grolman *SS-Brigadeführer*. A következő napokban a magyar küldöttséget számos fogadáson, rendezvényen látták vendégül állami- és pártvezetők és a vendégségnek alkalma nyílt magas rangú vezetőkkel tárgyalni. Az utazás egyértelmű csúcspontja azonban a RAD grunewaldi székhelyére és potsdami kiképzőiskolájába, továbbá két RAD-táborba (naueni 3/95. számú és Rhin/Havelluch-i 7/95. számú munkatáborokban) tett látogatás volt, ahol – magyar küldöttségnek először és utoljára – teljes körű bemutatót tartott a német fél. Ennek célja az volt, hogy az egyébként is pozitív várakozással tekintő Kozmát lenyűgözzék, s ez sikerült is. „Amit láttam, messze felülmúlta várakozásomat. A szervezet egyszerű és a célnak megfelelő. Itt a munkaszolgálat dolgozó és gyakorlataikat végző emberei között igen szép órákat éltem át. Mily boldog lennék, ha ifjúságomban átélhettem volna a munkaszolgálatot.”⁴¹

A német munkaszolgálatban két célt látott megvalósulni, s mindkét szempontot érvényesíthetőnek vélte magyar bevezetés esetén is. Egyrészt nemzetgazdaságilag nyereséges közmunkát látott benne, másrészt pedig a fizikai dolgozók és az értelmiségiek „népegységének” megvalósulását, vagyis társadalomlélektani hasznot. Később így emlékezett:

„a látottak alapján most nem mondhatok mást, mint azt, hogy a kötelező formában megvalósított munkaszolgálat hatalmas nemzetnevelő intézmény, melynek semmi köze sincs a rabszolgasághoz. A munkatáborokban társadalmi különbségekre tekintet nélkül a legbajtársiasabb szellemben él együtt a

⁴¹ *Vértesi Dezső*: A magyar–német barátságot ünnepelte Berlinben Kozma Miklós és Frick német belügyminiszter. Budapesti Hírlap 1936. december 12. 1–2.

főiskolát végzett ifjúság a nép egyszerű gyermekével, ami az erkölcsi nevelés és fegyelmezés szempontjából egyaránt sokat jelent. Berlintől másfél órára olyan területeken jártam például, amely terméketlen, vízzel elárasztott és tőzeges. [...] A munkatáborok roppant egyszerűek, de ugyanannyira tiszták, egészségesek és ízlésesek. Eszembe sem jutott – mondottam azután –, hogy a munkaszolgálatot nálunk is kötelezőleg bevezessük, ellenben érintkezést fogok keresni azokkal az ifjúsági csoportokkal és azokkal az egyesületekkel, amelyek eddig is végeztek önkéntes munkaszolgálatot és támogatni kívánom őket ebben az igen hasznos és üdvös működésükben. A falu egészségügyének, a zöldkeresztes mozgalomnak javára szeretném ezeket az ifjúsági munkatáborokat igénybe venni s velük az elhanyagolt falvak hasznára olyan munkálatokat végeztetni, amelyeket más módon egyelőre megoldani nem is tudunk. Természetesen az az irányelv, hogy ez a munka semmilyen vonatkozásban se támasszon versenyt a magángazdaságnak. Milyen nagy jelentősége volna pl. annak, ha ily módon elősegíthetnénk a jobb vízellátást, ha ezt a munkát bekapcsolhatnánk a falvak egészségügyének érdekében a szűnyogot termelő pocsolyák levezetésére, amire pénzt egyébként előteremteni amúgy sem tudunk, ha rendbe hozhatnánk vele a szegény emberek düledező házait, ha elősegítenénk a temetőkultuszt stb. Ilyen értelemben magam is felhasználni kívánom az önkéntes munkaszolgálatot és minden tőlem telhető módon támogatni is fogom.”⁴²

A következő napokban pedig számos náci állami- és pártvezetőhöz ellátogatott. Egyebek mellett Werner Besttel, a német hírszerzés (*Abwehr*) vezetőjével és Heinrich Müllerrel, a Gestapo főnökével, a terrorszervezet berlini központjában találkozott. Ugyanígy ő volt az egyetlen magyar politikus a két világháború között, aki a birodalmi egészségügyi vezetőnél, Gerhard Wagnernél hivatalos látogatást tett.

⁴² MNL OL, K 429, Mikrofilm-dobozszám: 3931. Adatgyűjtemény 1936–1940. 101.

Nála Kozma többek között az árja fajhigiéniái vizsgálatokról, az „értéktelen” zsidók és születési rendellenességgel rendelkezők kényszer-sterilizációjáról is ismereteket szerzett. A programsorozat jelentős részét a német fél természetesen előre megtervezte. Különös módon a birodalmi kancellárián, a Göring jelenlétében Hitlernél tett látogatását viszont csak a látogatása előtt két nappal korábban szervezte le Frick. A Kozmában kifejlődött általános pozitív benyomást Hitler koronázta meg: „Egy igen közvetlen, igen természetes, melegszívű, jó és hívő ember benyomását teszi. Semmi póz és közélről megismerve csak közvetlenebb és szimpatikusabb.” A Führerrel való egyórás találkozó ugyanakkor nem tett rá – későbbi visszaemlékezése szerint – mégsem olyan lenyűgöző hatást, mint korábban Mussolini, aminek oka lehetett az is, hogy Hitler szokás szerint nem engedett beleszólást hosszú monológjaiba.⁴³

Az utazás következményei

Az út nem nyerte el a magyar kormány tetszését, hiszen Kozma sajtónyilatkozataiban a náci munkaszolgálat kötelező bevezetését javasolta. A december 17-én a Keleti pályaudvarra érkezett Kozmát még aznap kihallgatáson fogadta a miniszterelnök.⁴⁴ A belügyminiszter elfogult – hiszen ne feledjük, a kabinetből való kilépése után közvetlenül fogalmazta rosszkedvű szavait – emlékezése szerint

„Darányi végighallgatott és szokása szerint hallgatott. Illetve tett egy megjegyzést arra, amit interjúmban a munkatáborra mondtam. Én elmondtam neki, hogy arra a kérdésre, hogy gondolunk-e Magyarországon a bevezetésére, sem igennel, sem nemmel nem

⁴³ MNL OL, K 429, Mikrofilm-dobozszám: 3931. Adatgyűjtemény 1936–1940. 82–88.

⁴⁴ Kozma Miklós belügyminiszter hazaérkezett. Esti Kurír 1936. december 19. 10.

válaszolhattam. Leghelyesebb feleletnek tehát azt tartottam, hogy ez pénzügyi kérdés, mert ez minden lehetőséget nyitva hagy. Erre ő igen komoran azt felelte, hogy ez nemcsak pénzügyi kérdés, mert ő a munkatábor gondolatának elvi ellensége. Egyébként is kevés és hűvös érdeklődést tanúsított és félreérthetetlenül éreztem a féltékenységet. Annál melegebben érdeklődött és köszönte meg munkámat a Kormányzó, akinek bőven és mindenről referáltam. A hadsereg és kisebbség[i] kérdéseken kívül őt elsősorban éppen am munkatábor és a rasssenpflage [fajvédelem] kérdése érdekli.”⁴⁵

Bár a közvélemény előtt nem került sor bírálatra, a kormányhoz igen közel álló *Magyarságban* Kozma alapos megrovásban részesült: „De most fájdalmas megdöbbenéssel kellett olvasnom, hogy ön, nagyméltóságú belügyminiszter úr, a legspeciálisabban hitlerista politikai üzem alapelgondolását készül és iparkodik hazánkba átépíteni. Mert ezt elvonja a fizikai munkásoktól a munkát, militarizál és kényszermunkát valósít meg.” A kilétét felfedni nem akaró cikkíró nagyra becsülte ugyan a benne rejlő szociális szándékot, de ennek csak akkor van szerinte értelme, ha ez önkéntes alapon megy, különben csak „kényszermunkatáborról” beszélhetünk. Ilyenformán pedig rokonságot mutat az egyiptomi piramisépítő rabszolgák munkájával. „Véleményekkel nem lehet dómokat építeni, igaz, de higgye meg belügyminiszter úr, parancsuralommal sem. Nem igaz, ezerszer nem igaz, hogy nagyobb lesz ezáltal a szenvedők, a szűkölködők, a dolgozók kenyere, ha szűkebb, kevesebb, kisebb lesz a szabadságuk.” Lehet – folytatta a szerző –, hogy a Kozma által hangoztatott magyar és germán néplélek létezik, mégsem igaz, hogy „a kényszermunkatábor eszméje valóban otthon van a teuton tájakon és dús virágokká varázsolja a Rajna térségeit.” Különösen fájdalmasnak tartja mindezt, mivel Kozma

⁴⁵ MNL OL, K 429, Mikrofilm-dobozszám: 3931. Adatgyűjtemény 1936–1940. 96–97.

Miklós korábban alkotmányos talajon állt, aki ellenállt a diktatórikus törekvéseknek.⁴⁶

Kozma egyébként jóval később, 1938. május 21-én, az Imrédy-kormány hivatalba lépése után néhány nappal írott egyik baráti levelében is említi az esetet: „Ha Berlinben van olyan számár, aki Imrédy programját liberálisnak nézi, akkor azt be kell csukni a bolondok házába. Munkatábor, házasság előtti orvosi vizsgálat stb., stb., mind olyan programpont, amit Berlinből visszajövet én deklaráltam és amitől Darányi úgy megijedt, hogy lecáfolt [sic!] a kormányajtóban.”⁴⁷

A baloldali ellenzék hasonlóképpen ellenezte „ennek a jellegzetes horogkeresztes intézménynek Magyarországon való bevezetését”.⁴⁸ A *Népszava* már kiutazását megelőzően megszéllőztette a kérdést és néhány éles hangú cikkben vont párhuzamot a nácik és a magyar kormány vélt szándékazonossága között, s erőteljesen kikelt Kozmának a RAD magyarországi átültetésére szőtt tervei ellen.⁴⁹ E híradások egyikében a következőképpen summázták ellenérzéseiket:

„Lehet az, hogy a munkanélküli segély hiányát munkaszolgálatlaltal, magyarán kényszermunkával akarják pótolni? A munkaszolgálat ugyanis nem egyéb, mint díjtalan, vagy fillérekkel díjazott kötelező kényszermunka. Hatása: a gazdasági élet további sorvadása, a szabad vállalkozásokban meglevő keresetek csökkenése, a fizetett közmunkák megszűnése, vagy összezsugorodása, egyszóval: a legrosszabb és legsúlyosabb következmények.”

⁴⁶ *Katona Jenő*: Az új világ. Nyílt levél Kozma Miklóshoz, a kényszermunkatáborokról. Magyarország 1936. december 13. 7–8.

⁴⁷ MNL OL, K 429 27. cs. 10. tétel Vegyes politikai levelezés 1938. 169.

⁴⁸ A munkatáborok bevezetését nálunk még csak tervbe sem vették. *Népszava* 1936. december 18. 2.

⁴⁹ Kozma be szeretné vezetni Magyarországon a munkaszolgálatot. *Népszava* 1936. december 12. 5.; A belügyminiszter úr téved... *Népszava* 1936. december 13. 1., Mit akar tanulmányozni Kozma miniszter a horogkereszt birodalmában? *Népszava* 1936. december 10. 8.

Kéri, Kozma valljon színt, hogy valóban a kormány hivatalos álláspontját tolmácsolja, a belügyminiszter ugyanis nem magánember, aki „érzelevilágához legközelebb álló” dolgokat kényére tanulmányozhat.⁵⁰

Éles támadást intézett Kozma ellen korábbi fajvédő társa, Eckhardt Tibor is, aki Kozmát az őszi sajtóban néhány cikkben a kormány leggyengébb láncszemének nevezte, és a RAD népszerűsítése miatt diktatúrás törekvésekkel vádolta. S azt, hogy Kozmát mennyire bántotta a fenti bíráló, egyszersem tovább foglalkoztatta a munkaszolgálat állami szerepvállalásának kérdése, néhány további momentum is bizonyítja. Legelőször is az, hogy Dénes fia német munkatáborokban eltöltött önkéntes tevékenységét (1938 nyarán a Brüssow „General Seydlitz” 2/90. számú táborban) továbbra is meleg szívvel támogatta.⁵¹

A fiától kapott levelekben kimerítő tájékoztatást nyerünk minderről. Az ifjú által papírra vetett pozitív kicsengésű szavakban egyedül a számára is elképesztő mértékű zsidó-ellenességet talála visszásnak, de egyébként „mindent összefoglalva a munkaszolgálat nagyon szép és nemes dolog, bár nekem szerencsém is van, mert egy különösen jó táborban vagyok. [...] Legvégül édesapámnak köszönöm meg, hogy alkalmat adott nekem a munkatábor és ezen keresztül a német nép és szellemének megismeréséhez.”⁵² 1938. május 19-én, az MTI vezetői értekezletén, az eucharisztikus világkongresszusra való készülődés jegyében is szóba hozta a kérdést. Ennek apropója az lehetett, hogy Darányival ellentétben Imrédy Béla programjába vette a (német mintájú) munkaszolgálat hazai kötelezővé tételét.

⁵⁰ Munkaszolgálat? Népszava 1936. december 10. 7.

⁵¹ A később, 1939-ben autóbalesetben meghalt fiú apja közbenjárására Mackensen tábornagy birtokára került s kiemelt figyelemben részesült. MNL OL, K 429, Mikrofilm-dobozszám: 3934. Adatgyűjtemény 1936–1940. 173.

⁵² MNL OL, K 429, BM Kozma Miklós iratai. Mikrofilm-dobozszám: 3933. Adatgyűjtemény 1936–1940. 17.

„Imrédy Béla programját mindenki olvasta. [...] Ha valaki ezt a programot elolvassa, láthatja, hogy ennyire jobboldali programmal Magyarországon még egyetlen kormány sem mert jönni. Ki mert volna gondolni Magyarországon akár fél évvel ezelőtt is a nemzeti munkaszolgálat megvalósítására? Nekem az egyik régi és kedves ideám. Alkalmas arra, hogy egy sereg magyar bűnt és hibát kiküszöböljön. De más vonatkozásai is vannak és az emberek meg sem értik, hogy a jobboldali politika szempontjából micsoda erőt jelent. Imrédyről, aki tisztviselő volt, pénzember, a gazdasági élet egyik vezetője, aki egy egész életet konkrétumok keresztülvitelével töltött el és aki el tudta érni, hogy a Magyar Nemzeti Bank olyan kitűnően meg van alapozva, fel lehet tételezni, hogy nemcsak vezércikket ír, hanem amit mondott, azt meg is csinálja. Nekünk most fokozottabb energiával és odaadással kell szolgálnunk az ő programját, amely a jobboldali nemzeti realitások programja és amelyen keresztül az országot szolgáljuk.”⁵³

Kozma Miklós berlini utazása epizód a hazai diplomáciatörténetben. Mégsem állíthatjuk jelentéktelenségét.

Noha az egyöntetű tiltakozáshullám miatt Kozma lemondott a Turul-munkatáborok állami felügyelet melletti kötelezővé tételének tervéről, továbbra is – amint láthattuk – propagátora maradt az EÖM és a RAD eszméinek. Elvetett gondolatait a Darányit követő Imrédy Béla miniszterelnöksége alatt hullottak termékeny talajra: a kötelező munkaszolgálat intézménye az 1939. évi II. (honvédelmi) törvénnyel nyert megvalósulást, és eredeti arculatától eltérően

⁵³ MNL OL, K 429, Mikrofilm-dobozszám: 3933. Adatgyűjtemény 1936–1940., 132.

csakhamar a zsidók, nemzetiségek és a megbízhatatlanoknak tekintett elemek rendes katonai szolgálatot kiváltó megalázó háborús kényszermunkájává változott.⁵⁴

⁵⁴ Összefoglalóan I. „Fegyvertelenül álltunk az aknamezőkön...” Dokumentumok a munkaszolgálat történetéhez Magyarországon. I–II. Szerk. Karsai Elek. Budapest 1962. és Lapátos hadsereg. A munkaszolgálat Magyarországon a II. világháborúban. Virtuális kiállítás. Készítette: Huhák Heléna. Budapest 2013. Holokauszt Emlékközpont: <http://musz.hdke.hu/>

András Szécsényi

MIKLÓS KOZMA AND THE LABOR SERVICE

The paper shows how Minister of the Interior Miklós Kozma became one of the most significant supporters of the German Labor Service (RAD). In the summer of 1936 he was asked by his German colleague Wilhelm Frick to visit an RAD-camp in Germany. Kozma was pleased and in October 1936 he made a week-long official visit in Berlin. During the visit he was shown an RAD-camp (near Berlin), which deeply impressed him. From the first half of the 1930's and especially after his personal experiences, Kozma wanted to adapt the nazi Labor Service System in Hungary.

The Hungarian Government did not support Kozma's efforts, although the Turul Association had established the Voluntary Labor Service for undergraduates in 1935, before Kozma's visit, and this was supervised by the State from 1937 to 1944 (called Voluntary National Labor Service). His plans were opposed by the left and liberal opposition as well.